

GELOOF EN ONGELOOF IN ECONOMISCHE GROEI

Paul Schenderling heropent in zijn boek 'Er is leven na de groei' de bezinning op 'Grenzen aan de groei' en 'Economie van het genoeg'. Hij neemt zijn lezers mee naar het jaar 2040. Het door hem verbeelde Nederland laat zich dan niet meer leiden door een naïef vertrouwen in economische groei als oplossing voor alle problemen. Het nieuwe Nederland houdt rekening met de begrensde draagkracht van de aarde, biedt zijn inwoners ontspanning en geluk. Een slimme belasting op consumptie kan dat nieuwe Nederland bewerkstelligen, althans dat betogen Paul Schenderling en zijn team.

De filosoof René ten Bos spreekt in een van zijn publicaties (Dwalen in het antropoceen, 2019) over het antropoceen. De mensheid heeft een grote invloed op heel de aarde, van de (diep-)zee tot het land, van de biosfeer tot de atmosfeer. Overal zijn de gevolgen van menselijke activiteiten aanwijsbaar. Voorheen beperkte die menselijke invloed zich; ze was tijdelijk en plaatselijk. Vroeg of laat zal een voortgaande economische groei tot een wereldwijde catastrofe leiden. Schenderling zegt het niet zo expliciet, maar in zijn verwijzingen naar de zich voltrekkende klimaat- en natuurcrises klinkt deze vrees zeker door.

GROENE GROEI?

Schenderling richt zijn pijlen echter

op zijn collega-economen die geloven dat het mogelijk – zelfs wenselijk en noodzakelijk – is om twee doelen te combineren: economische groei binnen de grenzen van de draagkracht van de aarde. Dat alles opende de weg naar initiatieven om de productie vanuit milieuoogpunt efficiënter te maken: minder materiaal gebruik, zuiniger apparaten etc. De milieuwinst die daadwerkelijke gemaakt werd, ging echter goeddeels verloren door een gelijktijdige economische groei. Deze waarneming brengt Schenderling tot het voorstel om de aandacht te richten op de consumptie. Een slimme belasting op consumptie zou dan zowel de kwantiteit (consuminderen) als de kwaliteit (groener, recyclebaar) van de consumptie ten gunste moeten beïnvloeden. Tegenover deze

selectieve belasting op consumptie komt dan een forse verlaging van de belasting op arbeid te staan. Flankerend beleid van de overheid zou dan leiden tot een meer ontspannen, volwassen en houdbare economie en tot meer kwaliteit van leven voor de bevolking.

HET ONVERVERWACHTTE

Wie het boek leest, zal een keur van argumenten en inspirerende voorbeelden aantreffen. Als zodanig overtuigen ze zeker van de wenselijkheid van de beoogde bekering. Wat me wel doet aarzelen is de ongecompliceerde koppeling tussen de voorgestelde maatregelen en de gewenste uitkomsten in 2040. Het betoog krijgt bijna een mechanisch karakter. Het grote verhaal in de vorm van een blokschema (p. 247) illustreert dit laatste onbedoeld. Bij de veronderstelde oorzaak-gevolg-relaties mis ik de randvoorwaarden, de onzekerheden en de realiteit van ontoereikende kennis. Het besef dat de werkelijkheid groter en dieper is dan economische modellen mis ik.

OEUCUMENE EN DUURZAAMHEID

Misschien is het grootste geheim van de oecumenische beweging wel dat ze al zeker 50 jaar juist met deze vragen bezig is geweest. Het ging onder andere om de indringende vraag wat genoeg is voor een goed leven. Een rode draad in dat denken was dat de kwaliteit van leven zwaarder weegt dan economische groei. Wat is genoeg voor een goed leven? In Nederland speelde dit rond actie Nieuwe Levensstijl (jaren '70) en het Conciliair Proces voor gerechtigheid, vrede en heelheid van de schepping van de Wereldraad van Kerken (1983-1991). Ook de economie van het genoeg – bepleit door Bob Goudzwaard (geb. 1934) en Harrie de Lange (1919-

2001) - sluit hierbij aan. Zij publiceerden in 1986 samen een boek met de veelzeggende titel *Genoeg van te veel - genoeg van te weinig*. Daarnaast werd er in deze periode veel werk verzet door het Multidisciplinair Centrum voor Kerk en Samenleving (1981-1998) en de stichting Oikos (1994-2018).

Een van de meest indringende lessen is dat het geloof in economische groei diep verankerd is in de harten van mensen en in de ziel van de cultuur. De drang om te groeien, te versnellen (vgl. Hartmut Rosa, *Leven in tijden van versnelling*, 2016), laat zich niet zo makkelijk corrigeren door een slimme belastingmaatregel. Het kwaad heeft zich diep genesteld in de economische structuren (vgl. Jeremy L. Sabella, *Hoop in tijden van verdeeldheid. Het levensverhaal van Reinhold Niebuhr en zijn lessen voor de wereld*, 2022). Deze ervaring is – als profetische kritiek – geuit door allerlei oecumenische protesten tegen het neoliberalisme en globalisme (vgl. Greetje Witte-Rang, e.a., *Uitsluitend participatie. Theologische overwegingen bij globalisering*, 2005).

STEEN IN DE VIJVER

Paul Schenderling cs hebben een belangrijke steen in de vijver gegooid. Ik hoop dat zij hiermee het publieke debat over de inktzwarte schaduwzijden van economische groei en de achterliggende groei-drang prikkelen. Kerk en theologie kunnen – als ze het lef hebben – ook bijdragen. Dat heeft Paus Franciscus met zijn encycliek *Laudato Si'* over 'de zorg voor het gemeenschappelijk huis' (2015) op eminente wijze laten zien. Door hem geïnspireerd zijn er op talloze plaatsen *Laudato Si'*-groepen opgericht die bezig houden met concrete initiatieven op het terrein van duurzaamheid. En mede dankzij Paus Franciscus is de klimaatproblematiek hoog op de politieke agenda terecht gekomen. Kerk en theologie hebben – gegeven het recente verleden – meer te bieden dan dat ze zelf soms denken.

N.a.v. Paul Schenderling, Er is leven na de groei. Hoe we onze toekomst realistisch veiligstellen, Postgroei Nederland & Bor Uitgevers, 2022 (271 pagina's)

David Renkema

Ir. D.L. Renkema was o.a. directeur van de stichting Oikos. Na de opheffing van Oikos (2018) schreef hij het boek Geloven in een betere wereld. Sporen van Oikos.

VERGETEN RIJKDOM

JOODSE WERELDLITERATUUR UIT DE KLASSIEKE OUDHEID

Onlangs verscheen 'Vergeten rijkdom'. Joodse wereldliteratuur uit de klassieke oudheid. Daniël De Waele is de auteur. Hij is docent Protestantse godsdienst en Nieuwe Testament aan het Hoger instituut voor Protestantse Godsdienstwetenschappen te Brussel. Het gaat over "geschriften die de Bijbel niet hebben gehaald." Hij presenteert die onder de titel *Vergeten rijkdom*. Je kunt ook zeggen: "afgewezen rijkdom".

Zo is er het boek van Pseudo-Philo *Liber Antiquitatum Bibliicarum* dat de meest merkwaardige wederwaardigheden beschrijft van allerlei Bijbelse figuren. Mijn nieuwsgierigheid werd gewekt en daarvoor kun je terecht in het lange hoofdstuk 5. Als eerste valt me op, dat er zeer lovend gesproken wordt over heldhaftige vrouwen. Zoals Jaël, die we kennen uit het Bijbelboek 'Rechters'. Jaël speelt een belangrijke rol in de overwinning van het leger van de Israëlieten op dat van de Kanaänieten (Rechters 4-5). Zij brengt Sisera, de legeraanvoerder van de Kanaänieten om het leven, als hij zich schuilhoudt in haar tent. Het feit dat Sisera gedood wordt door een vrouw, maakt deze nederlaag voor de Kanaänieten extra pijnlijk. In het boek van Pseudo Philo wordt dit verhaal uitgebreid met verleidelijke en haast romantische details. Over Debora gaat het ook. We kennen haar als enige vrouwelijke rechter in hetzelfde Bijbelboek 'Rechters'. Ze wordt profetes genoemd en bij Pseudo Philo bidt ze voor het volk, gelijk een priester. Je denkt minstens dat de vrouw hiermee een leidende functie zou krijgen in de godsdienstige vormgeving, maar dat valt tegen.

Wat er vervolgens over Adam en Eva geschreven wordt, is beneden alle peil. Eva wordt hier getekend als iemand die telkens verleid wordt. Zo is zij de oorzaak van alle ellende voor de mensheid. Het is vernederend voor Eva. Dit past niet in de Bijbel, want de ruimte van de vergeving ontbreekt hier totaal. Daarmee keldert de positie van de vrouw weer, want Eva is wel de eerste dame, the first Lady. Wellicht heeft dit zelfs doorwerking bij Paulus in het Nieuwe Testament, die ook nogal negatief over Eva is. Zo kan deze informatie uit de omgeving van de

Bijbel het verstaan van de Bijbel nog sterker preciseren.

Er worden ruim 60 pseudepigrafische werken ter sprake gebracht. Ook komen de Dode Zeerollen aan de orde en de Misjna, de mondeling overgeleverde joodse uitleg. Ook de boeken van Philo van Alexandrië en Flavius Josephus komen aan de orde. Na deze vergeten boeken te hebben besproken, concludeert De Waele, dat er nooit een oorspronkelijke Bijbel heeft bestaan, maar dat men wel zou kunnen spreken over een definitieve Bijbel. Er is een mooi overzicht van de geraadpleegde bronnen, waarbij opvalt, dat Prof. Pieter van der Horst uit Utrecht regelmatig over de positie van de vrouw wordt geciteerd in dit boek.

Dankzij zijn prettige schrijfstijl slaagt De Waele erin de wereld achter de Bijbel overzichtelijk weer te geven. Hij maakt duidelijk dat de wereld van het Nieuwe Testament niet losstaat van die van het Oude Testament: het gaat over dezelfde wereld. Dit boek helpt bij het Bijbel lezen om te ontdekken waar het op aan komt.

Daniël De Waele, Vergeten rijkdom. Joodse wereldliteratuur uit de klassieke oudheid. Kokboekencentrum Uitgevers, Utrecht, ISBN: 978 904 353 842 8, 352 blz., € 26,99

ds. Wim Scheltens

